

Sarnienska dijeceza (*Sarniensis Ecclesia*)

UDK: 262.12 (497.5–3 Dalmacija) “05”

930.23

Izvorni znanstveni rad

Primljeno. 15. 7. 2010.

Prihvaćeno: 22. 7. 2010.

Ante Škegro

Hrvatski institut za povijest

HR, 10 000 Zagreb

Opatička 10

askegro@isp.hr

Sarnienska dijeceza (Sarniensis ecclesia) poznata je samo po svećeniku Vitalu (Vitalis presbyter), posljednjem potpisniku akata metropolitanskog sabora održanog 15. srpnja 530. g. u Saloni pod predsjedanjem salonitanskog nadbiskupa Honorija II. (528.–547.). U spisu poznatom pod imenom “Historia Salonitana Maior”, čiji se najstariji rukopis – onaj iz Kongregacije za širenje vjere (Congregatio de propaganda Fide) – pripisuje kulturnom krugu krbavsko-modruškog biskupa Šimuna Kožičića Benje (1460.–1536.), zabilježena je u spomenutoj formi. Zapravo se radi o Senijskoj biskupiji (Seniensis ecclesia), čiji je apelativ zabilježen diftongom ae (Saeniensis), koji je prepisivanjem tijekom srednjeg vijeka preoblikovan u vrlo sličnu kurzivnu slovnu kombinaciju ar. Na taj je način nastao novi crkveni subjekt, Sarnienska dijeceza, te prekinuta Vitalova veza s njegovom stvarnom biskupijom. Sarnienskom biskupijom usputno se bavilo nekoliko autora, koji su je doveli u vezu s putnom postajom Sarute s magistralne ceste Salona – Servitium ucrtanom na “Tabuli Peutingeriani”, odnosno postajom Sarnade s magistralne ceste Sirmium – Salona ubilježenom na Antoninovom “Itineraru”. Ta se postaja, kao i središte Vitalove dijeceze, locira u Donju Pecku kod Mrkonjić Grada u Zapadnoj Bosni, iako u tom mjestu nema tragova nikakvog ranokršćanskog sakralnog objekta. Osim Vitala, nije poznat nijedan drugi sarnienski svećenik niti biskup. Senijska biskupija postojala je i prije i nakon održavanja spomenutoga metropolitanskog sabora.

Ključne riječi: *Rimska provincija Dalmacija, Sarnienska dijeceza (Sarniensis ecclesia), prezbyter Vital (Vitalis presbyter), Senijska biskupija (Ecclesia Seniensis), Krčka biskupija (Dioecesis Veglensis)*

I. Osvrt na dosadašnja istraživanja

Vitalova se dijeceza u rukopisima “Historije Salonitane Maior” oslovljava Sarnienskom¹ a jednom i Sarnitenskom biskupijom (*Sarnitesis ecclesia*)². Daniele Farlati (1690.–1773.) je nagađao da bi se moglo raditi o Sarsenterskoj biskupiji (*Sarsenterensis ecclesia*)³, s čime su se složili Ignaz Batthyány (1741.–1798.)⁴ i Ferdo Šišić (1869.–1940.)⁵. Farlatijeva pretpostavka nije prihvatljiva zbog toga što je Sarsenterska biskupija⁶ – zajedno s Mukurskom (*Ecclesia Muccuritana*)⁷ i Ludrumskom (*Ecclesia Ludroensis*)⁸ – utemeljena 533. g. na Salonitanskom metropolitanskom saboru, dok se Vitalova spominje u aktima metropolitanskog sabora održanog u Saloni tri godine ranije (530. g.). Varijacije imena ove dijeceze (*Sarniensis*, *Sarnitensis*) proizlaze iz toga što su akti ovih sabora, a što je još i Petar Skok (1881.–1956.) primijetio, zabilježeni lokalnim (*sermo vulgaris*) a ne učenim latinitetom.⁹ Ni sami nazivi ranokršćanskih dijeceza u Dalmaciji nisu bili ustaljeni, niti se mogu isključiti pogreške proistekle iz prepisivanja ovih akata,¹⁰ koje su priređivači prilagođavali sukladno vlastitom nahodjenju.¹¹

Donato Fabianich (1808.–1890.) u svojoj je povijesti ranoga kršćanstva u Dalmaciji prezbitera Vitala bez obrazloženja doveo u svezu s tada nepostojećom Mostarskom biskupijom (“Vitale della chiesa di Mostar”¹²; “Sedi di Mostar”¹³), a nju samu poistovjetio sa Sarsentorumom (*sic!*)¹⁴. Bez osobitog razloga na mostarsko se područje locira i središte Sarsenterske biskupije (*Ecclesia Sarsenterensis*)¹⁵.

Wilhelm Tomaschek (1841.–1901.) je u svome djelu o predslavenskoj topografiji u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i susjednim područjima¹⁶ Sarniensku biskupiju poistovjetio s putnom postajom *Sarnacle* koju – prema njegovu mišljenju – rukopisi najčešće bilježe kao *Sarnade*, a Ravenat kao *Saniglo*. Locirao ju je u Donju Pecku, odnosno kod izvora rijeke Sane i Vasiljevića u zapadnoj Bosni, zbog vlastite pretpostavke (“wir vermuten”) da se Sana u antici nazivala Sarnom.¹⁷ Tomaschekova ubikacija nije prihvatljiva zbog toga što u navedenim mjestima nije pronađen nikakav ranokršćanski sakralni objekt¹⁸ niti u prilog tomu govori etimologija, a i antički naziv za rijeku Sanu samo je njegova pretpostavka.

Publicirajući “Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika” splitskog Arhidakona Tome (1200.–1268.)¹⁹ Franjo Rački (1828.–1894.) je Vitalovu dijecezu povezo s putnom postajom *Sarute*, odnosno *Sarnite* s rimske magistralne ceste *Salona – Servitium*, ucrtanom između postaja Indenea i Lonnaria na “Tabuli Peutingeriani”, odnosno s postajom *Sarnade* ubilježenom između postaja *Leusaba* i *Silvae* na Antoninovu “Itineraru”.²⁰ Rački svoju tezu nije obrazložio, niti se bavio ubiciranjem ove putne postaje kao ni središta Vitalove biskupije.

U svom osvrtu na Ludrensku biskupiju (*sic!*) i Vjekoslav Klaić (1849.–1928.) je Sarniensku dijecezu bez obrazloženja povezo s putnom postajom *Sarnite*, *Sarnade*, odnosno *Sarniclo* te ju locirao na nedefinirano područje “u današnjoj Bosni”.²¹ Očito se povodeći za Klaićem, biskupiju *Sarnadi* (*sic!*) na nedefinirano bosansko područje locirao je i Krunoslav Draganović

1 Farlati 1753, str. 164; Kukuljević 1875, str. 197 (prema Codex. Bibl. Barb. N. 3481. p. 114–116); Alačević 1878, str. 38; Клаић 1967, str. 81; Gunjača 1973, str. 53; Ivanišević 1994, str. 160; Dodig, Škegro 2008, str. 17.

2 Rački 1894, str. 15; Alačević 1878, str. 38; Клаић 1967, str. 81, 221.

3 Farlati 1753, str. 172: “Fortasse legendum esse *Sarsenterensis ecclesia*, quae quidem ex decreto Concilii Salonitani secundi, titulo ac sede Episcopali donata est”.

4 Batthyány 1785, str. 290.

5 Šišić 1914, str. 161, 161; Клаић 1967, str. 81 bilj. 221.

6 Puljić, Škegro 2006, str. 219–241.

7 Škegro 2008, str. 291–303.

8 Škegro 2007, str. 9–24.

9 Skok 1929, str. 50.

10 Skok 1929, str. 49.

11 Usp. Šišić 1914, str. 157.

12 Fabianich 1874, str. 282.

13 Fabianich 1874, str. 285.

14 Fabianich 1874, str. 285, bilj. 1.

15 Mandić 1957, str. 65–68; Mandić 1959, str. 71–77; Mandić 1963A, str. 19–23; Mandić 1963B, str. 24–31; Basler 1991, str. 3; Bojanovski 1988, str. 381; Anđelić 1980, str.

261–262; Anđelić 1999A, str. 37; Anđelić 1999B, str. 5.

16 Tomaschek 1880, pass.

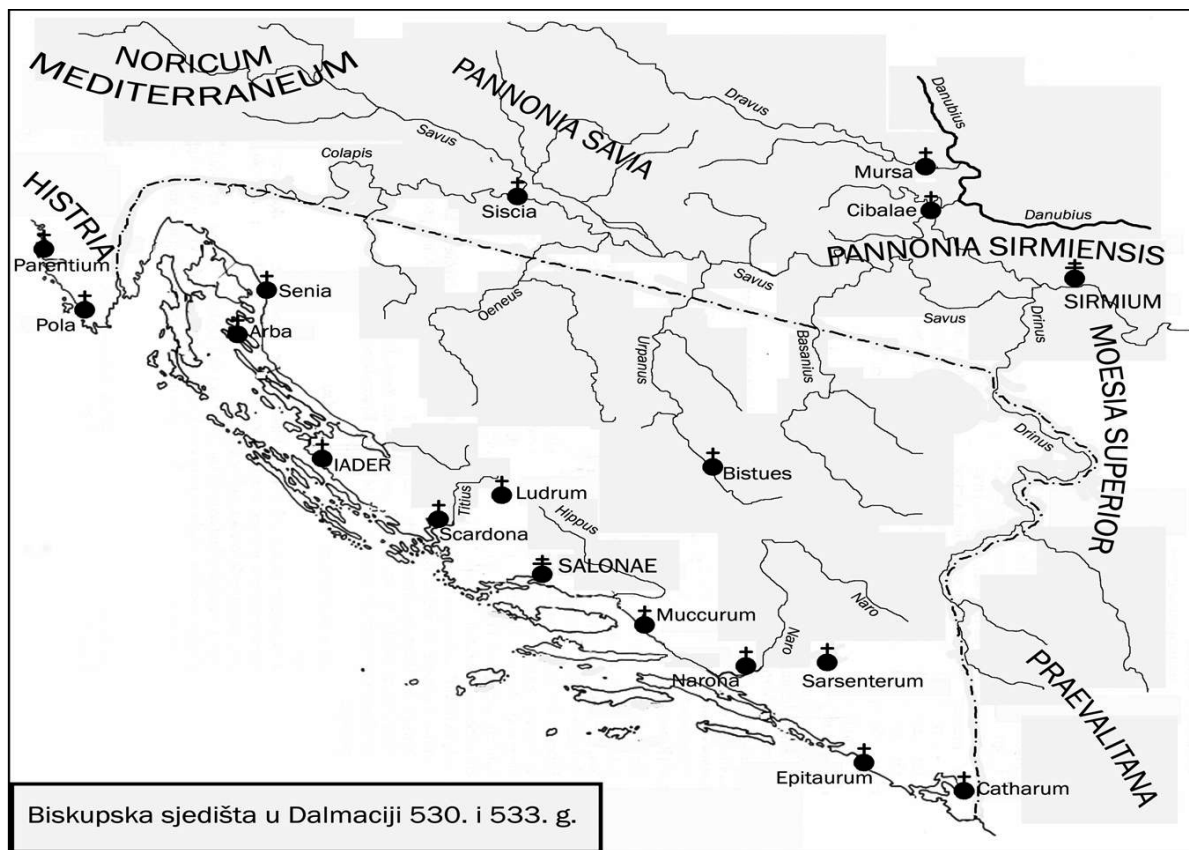
17 Tomaschek 1880, str. 18. “Aus dem oberen Ende der Ebene von Podražnica gelangen wir über die Lisina–planina und das Südende des Dimitor nach Medna und nach Dolnja–Pečka; hier oder bei Sana–wrelo und Wasiljewiči suchen wir *Sarnacle*, wofür die meisten handschriften *Sarnade*, der Ravennate *Saniglo* schreiben. Wir vermuten, dass *Sarna* der antik–dalmatinische Name des Sanna–Flusses gewesen sei, den wir als ein Participium auf –na, alban. –ne, von dem Stamme sar, ‘fliessen, springen, eilen’ auffassen. Der Ort ist bis in das 6. Jahrhundert nachweisbar; an dem Provincialconcil von Salona im Jahre 530 nahm Theil Vitalis presbyter *Sarniensis ecclesiae* (Fralati It. p. 163.)”.

18 Čremošnik 1988, str. 143, br. 10.34.

19 Rački 1894, pass.

20 Rački 1894, bilj. ε: *Sarute* tab. peut. (segm. VI, 2) vel *Sarnite*, in via a *Servitio* (Gradiška) *Salonam*, inter *Indeneam* et *Lonariam* (cf. *Sarnade* itin. Ant. ed. cit. p. 128 inter *Leusabe* et *Silvae*).

21 Klaić 1912, str. 314.

Sl. 1 Ranokršćanske dijeceze u Dalmaciji tridesetih godina 6. st.

(1903.–1983.) u svom pregledu povijesti Crkve u Bosni i Hercegovini.²²

Anton Mayer (1883.–1957.) je smatrao da bi se Vitalovu dijecezu moglo povezati i sa *Servitiumom* – pannonskom putnom postajom i lukom na rijeci Savi,²³ do koje je iz Salone bila izgrađena magistralna cesta. Obrazložio je to time da su se mjesta koja počinju sa *Ser-* i *Sar-* nalazila na području sjeverozapadne Bosne.²⁴ Mayer, međutim, svoju pretpostavku ničim drugim nije potkrijepio, niti je u Bosanskoj Gradišci – gdje se *Servitium* locira – registriran bilo kakav ranokršćanski sakralni objekt.²⁵

Jedan od vodećih stručnjaka za rano kršćanstvo na području Ilirika Rajko Bratož konstatira da Sarnienska biskupija (*eccl. Sarniensis*) nije identificirana, odnosno da je problematično lociranje pet ranokršćanskih biskupija s unutarnjih prostora Dalmacije, među kojima i ove.²⁶ Time se implicira da se ona, kao

i druge četiri neidentificirane ranokršćanske dijeceze (Barcenska, Bestoenska, Ludrumska i Maktaritanska), nalazila u unutrašnjosti ove provincije. No, rezultati dosadašnjih istraživanja upućuju na zaključak da se u dubljem zaleđu istočnog Jadrana nalazila samo Bestoenska biskupija (*Ecclesia Bestoensis*) (sl. 1).²⁷

U svojoj sintezi antičke povijesti Bosne i Hercegovine Ivo Bojanovski (1915.–1993.) je konstatirao da se u slučaju *Sarniensis ecclesie* radilo o župi (*parochia*) s područja Sarnienskog municipija (*mun. Sarniensis*), čiji je prezbiter, odnosno nadžupnik, Vital sudjelovao 530. g. u radu Salonitanskog sabora.²⁸ Smatrao je da je u pitanju župa Sisačke biskupije (*sic!*),²⁹ koja je imala sličan status kao Ninska biskupija u zaključcima Splitskog crkvenog sabora iz 928. g.³⁰ Pozivajući

22 Draganović 1934, str. 4.

23 Bojanovski 1988a, str. 381.

24 Mayer 1957, str. 295.

25 Paškvalin 1988, str. 47.

26 Bratož 1986, str. 378, bilj. 80: "Neidentificirani sta *eccl. Mactaritana* (Mostar?) in *eccl. Sarniensis*", 390: *Sarniensis Ecclesia Anonymus 530 Concilium Salonitanum I*

(N. Klaić, *Historia Salonitana maior*, Beograd 1967, str. 85); Klaić, 1987, str. 183, bilj. 74: "Problematisch ist noch die Lokalisierung von 5 im Landesinneren gelegenen Bistümern, (*Barcensis ecc.*, *Besto*, *Ludrum*, *eccl. Sarniensis*, *eccl. Mactaritana*...": isti, 2009, 228, nr. 96: *Sarniensis ecclesia* (530).

27 Škegro 2005, str. 369–389.

28 Bojanovski 1980, str. 121–122, 123; Bojanovski 1988a, str. 251–252.

29 Bojanovski 1988a, str. 286.

30 Bojanovski 1988a, str.13: *Nonensis vero ecclesia non epis-*

Sl. 2 Putna postaja Sarute s rimske magistralne ceste Salona–Servitium

se na Farlatija, Mayera i Tomascheka,³¹ Bojanovski ju je također povezo s putnom postajom *Sarnade* s ceste *Sirmium – Salona* na Antoninovom Itineraru³² odnosno *Sa(r)niglonom* Anonima iz Ravene,³³ za koju je pretpostavio da je iza 212. g. postala municipijem odnosno *res publicom*, te ju locirao u Donju Pecku.³⁴ Mišljenje Bojanovskog nije prihvatljivo zbog toga što se ovaj crkveni subjekt u aktima Salonitanskog metropolitanskog sabora ne definira *parochiom* nego *ecclesiom* – što je isključiva oznaka za biskupiju.³⁵ Vital je akte spomenutog sabora supotpisao kao zamjenik svoga biskupa (*primas suae ecclesiae*). Sudjelovanje biskupskih zamjenika u radu metropolitanskih sa-

bora bilo je predviđeno neodgodivom spriječenošću dijecezanskih biskupa.³⁶ Vital je svoju biskupiju 530. g. legitimno zastupao, kao što su svoje dijeceze predstavljali i njihovi biskupi. Nije prihvatljivo ni mišljenje Bojanovskog o Vitalovoj “župi” kao sastavnici Sisačke (tj. Siscijanske) biskupije, jer su nju na metropolitanskim saborima zastupali njezini biskupi (530. g.: *Joannes episcopus Siscianae*; 533. g.: *Constantinus episcopus ecclesiae Siscianae*). Nema dokaza ni da je putna postaja *Sarnade*, s kojom Bojanovski povezuje Vitalovu “župu”, postala municipalnim naseljem – temeljnim preduvjetom da bi neko mjesto postalo biskupskim središtem.

U okviru svojih kataloga ranokršćanske arhitekture s područja Dalmacije na Sarniensku biskupiju se osvrnula i Pascale Chevalier, koja o njoj nije znala ništa reći osim da joj je 530. g. spomenut biskup (*l'êveque de l'eccl. Sarniensis*) te da nije identificirana (*l'ecclisia Sarniensis non identifiée*).³⁷ Međutim, u aktima spomenutog sabora – na što se njezina konstatacija odnosi – nije naveden biskup, nego svećenik (*presbyter*).

U svojoj monografiji o crkvenoj organizaciji u

copum antiquitus sed archipraesbyterum habuisse cognoscitur.

31 Bojanovski 1988, str. 286 i bilj. 10. (D. Farlati, 111. sacr., 164. iz 530. g. A. Mayer, Die Sprache, 295, cf. 293, 294. V. W. Tomaschek 1880, str. 54).

32 Itin. Ant. 269, 3, pag. 128: *Sarnade*.

33 Rav. IV 19, 5, pag. 217: *Saniglon*.

34 Bojanovski 1980, str. 121–122; isti 1988, 381: *SARNADE, mansio, via Salona–Servitium* (Dalm.): *Sarnade* Itin. Ant. 269, 3; *Sa(r)niglon* Rav. IV 19 (?): *Sarniensis* (+Sarni(t)ensis) *ecclesia*, odn. *presbyter* Farlati, Illyr. sacr. 2, 164 (a. 530). Locira se redovito u Pecku kod Mrkonjić Grada, vjerojatno municipij nakon 212. g., odn. *res publica*.

35 Skok 1929, str. 48.

36 Dodig, Škegro 2008, str. 20: *Quod si quem forte non desidiosa voluntas sed inevitanda necessitas detinuerit, per primates suae ecclesiae se praesentet.*

37 Chevalier 1995b, str. 10, 23.

srpskim zemljama u srednjem vijeku Tibor Živković konstatira da je “episkop Sarnije” 530. g. nazočio saboru u Saloni,³⁸ premda je u njegovu radu sudjelovao prezbiter kao biskupov zamjenik (*primas*).

II. *Sarniensis ecclesia* isto je što i *Seniensis ecclesia*

Središte dijeceze koju je prezbiter Vital zastupao na Salonitanskom metropolitanskom saboru 530. g. nije opravdano tražiti na mjestu putne postaje *Sarute* s rimske magistralne ceste *Salona – Servitium* (sl. 2) odnosno putne postaje *Sarnade* sa ceste *Sirmium – Salona* koja se locira u Donju Pecku kod Mrkonjić Grada (sl. 3). Ne samo da nema dokaza da je ta putna postaja ikada dosegla municipalni, odnosno urbani status – temeljni preduvjet da neko mjesto bude biskupsko središte, nego u mjestu gdje se ona locira nema tragova nikakvog ranokršćanskog sakralnog objekta. Vitalovu dijecezu ne može se iz istih razloga dovoditi ni u vezu sa *Servitiumom* – putnom postajom i lukom na rjeci Savi. U prilog tomu ne govori ni etimologija. Središte ove biskupije treba tražiti u urbanom naselju čije je ime blisko nazivu Vitalove biskupije, u kojem je dokazano postojanje ranokršćanskih sakralnih objekata i kojem je gravitiralo više ranokršćanskih općina. Svemu tome odgovara podvelebitska Senija (*Senia*, Σένια).

Senia (Σένια)

Ovo je mjesto bilo najznačajnije trgovačko–lučko naselje sjeverne Dalmacije (*portus Senia*), na području između *Iadera* na jugoistoku i Pole na sjeverozapadu. Kroz njega je prolazila magistralna cesta *Aquileia – Salona – Narona – Epitaurum – Epidamnos – Constantinopolis*, do kojeg je dosegla još za Augusta (27. prije Kr. – 14. poslije Kr.). Preko ovog mjesta na Jadran je izlazilo prekovelebitsko zaleđe, odnosno Savska Panonija (*Pannonia Savia*) – do čijeg je središta Siscije (*Siscia*) također bila izgrađena magistralna cesta (sl. 4). U kozmopolitsko naselje, u kojem se govorilo latinskim i grčkim jezikom, stasa od posljednjih stoljeća stare ere te postaje središtem orijentalnih i grčko–rimskih kultova. Prema nekim autorima kolonijalni status dosegla je oko 33. g. prije Kr. (*colonia Seniensis*),³⁹ prema drugima nije jasno je li bila kolonija ili municipij jer ju je Plinije Stariji (23.–79.) uvrstio među *oppida*,⁴⁰ dok se prema trećima radilo o municipiju zbog toga

što se nalazila u carskoj provinciji,⁴¹ odnosno jer nije imala dostatno agrarno zaleđe za naseljavanje rimskih građana.⁴² Senija je strateški, prometno, gospodarski, kulturno i vjerski nadišla kvarnerska središta *Arbu* (Rab), *Curicum* (Krk) i *Apsorus* (Osor). Tijekom ranocarorskog doba u ovom je mjestu bilo i palestinskih Židova (*Judaei*).⁴³ Značajno trgovačko naselje bila je i u 5. odnosno 6. st.,⁴⁴ a nastavila je egzistirati i tijekom srednjeg vijeka.⁴⁵ Nasuprot Seniji je otok Krk (*Κουρίκτα*, *Curricus*), po kojem su registrirani brojni sakralni objekti,⁴⁶ koji svjedoče o ranokršćanskim općinama kojima je biskupska skrb bila neophodna. Izborom Senije za biskupsko sjedište uvelike je olakšana pastorizacija sjevernog Kvarnera, dok je južni i cresko–lošinjski dio bio pod jurisdikcijom arbenskog (rapskog) biskupa. Kao biskupsko sjedište *Senia*, koja je na sjevernom Jadranu imala sličnu ulogu kao *Iader* u južnoj Liburniji,⁴⁷ dodatno je dobila na značenju.

Pismo pape Inocenta I. biskupu Laurenciju

Brojni autori smatraju da je *Senia* bila biskupsko sjedište.⁴⁸ Biskupa je mogla imati još tijekom 4. st.,⁴⁹ odnosno početkom 5. st.⁵⁰ Temeljna potvrda tomu je pismo pape Inocenta I. (402.–417.), upućeno biskupu Laurenciju protiv pristaša nekadašnjega sirmijskog biskupa Fotina (345.–351.). Fotinovi su pristaše (*haeretici Photini*) propagiranjem antitrinitarne hereze –

41 Vittinghoff 1977, str. 18–19.

42 Zaninović 1988, str. 11–12; Starac 2000, str. 85.

43 CIL III 10055.

44 Patsch 1900, str. 95–96; Senia, *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Alterumswissenschaft, Neue Bearbeitung, Zweite Reihe [R–Z], Zweiter Band*, Stuttgart 1923, col. 1460–1461; Alföldy, Mócsy 1965, str. 76 i bilj. 59; Glavičić 1993, str. 79–104; Starac, 1999, str. 71–88; Starac 2000, str. 84–85; Bartulović 2007, str. 265–274.

45 Goldstein 1992, str. 52.

46 Šiljeg 2008, str. 84–87; Regan, Nadilo 2009A, str. 1075–1087; Regan, Nadilo 2009B, str. 1175–1185.

47 Margetić 1988, str. 2.

48 Farlati 1769, str. 115–116; Sladović 1856, str. 93–94; Migne 1845, str. 607, bilj. e; Črnčić 1867, str. 31–33; Opći šematizam 1975, str. 424; Cambi 1976, str. 240, 270 bilj. 14; Cambi 2002, str. 209, i bilj. 923; Glavičić 1993, str. 98; Chevalier 1995a, str. 39; Chevalier 1995b, str. 22, 23; Bogović 1997, str. 291–328; Nekić 1997, str. 32–34; Starac 1999, str. 85; Bogović, Nekić 2010, str. 8, 21, 53.

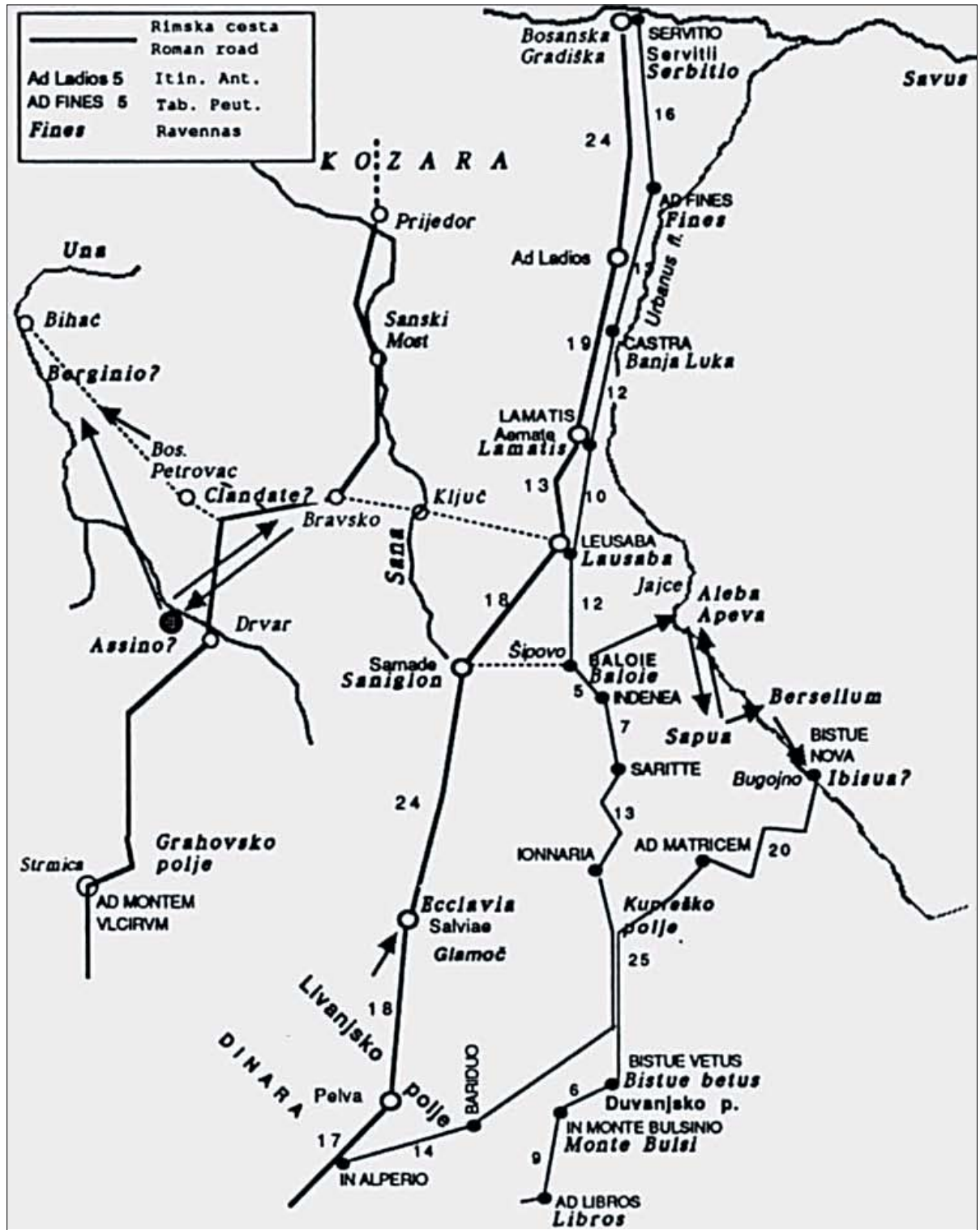
49 Cambi 2002, str. 209, i bilj. 923.

50 Sladović 1856, str. 93–94; Črnčić 1867, str. 31–33; Opći šematizam 1975, str. 424; Cambi 1976, str. 240, 270 bilj. 14; Cambi 2002, str. 209, i bilj. 923; Bratož 1986, str. 90; isti 1987, str. 194; Glavičić 1993, str. 98; Bogović 1997, str. 291–328; Nekić 1997, str. 32–34; Starac 1999, str. 85; Bogović, Nekić 2010, str. 8.

38 Живковић 2004, str. 42.

39 Alföldy, Mócsy 1965, str. 76.

40 Pliny III, 21, 140, p. 104; Wilkes 1969, str. 200.

Sl. 3 Putne postaje Sarnade i Servitium

osuđene 351. g. na Prvoj sirmijskoj sinodi te 381. g. na sinodi u Akvileji, svojom brojnošću kao nigdje drugdje (*nusquam tam multi, quam apud vos*) bili ugrozili Laurencijevu dijecezu (*in territorio dilectionis tuae*).⁵¹

51 Farlati 1769, str. 115–116; Patrologia Latina, str. 20, col. 607–608, epist. XLI: *Innocentius Laurentio episcopo Se-*

Dokazujući kako je Senija bila biskupskim sjedi-

niensi. Diu mirati sumus, dilectionis tuae litteris lectis, haereticos Photini venena sectantes in territorio dilectionis tuae non solum esse, sed et publice sibi conventicula in aliorum possessionibus praeparare; cum de toto pene orbe nusquam tam multi, quam apud vos, delegerint habitare. Quorum doctrinae nefariae auctor Marcus, dudum

Sl. 4 Položaj Senije na rimskoj magistralnoj cesti Akvileja–Konstantinopol

štem, Ivan Črnčić (1830.–1897.) je upozorio na sličnost Laurencijeva biskupskog naslova (*Seniensis*) iz Inocentovog pisma i naziva senijskog puka (*Senienses*) s jednoga rimskog ranocarskog natpisa iz Senja.⁵² Naglasio je također da Fotinovih pristaša nije bilo u Signiji (*Signia*) u Laciju ni u Sieni (*Siena*) u Etruriji – talijanskim mjestima imenâ sličnih podvelebitskoj Seniji (*Senia*). Upozorio je također da u prilog Senije govori i naslov biskupa Maksimina (*Maximinus Seniensis*) – sudionika Četvrtoga općeg sabora u Kalcedonu (451. g.), koji je potpuno identičan Laurencijevom biskupskom naslovu. Maksimin je sa još šest iliričkih

biskupa ubilježen u jednom kodeksu crkvenoga prava (*Codex canonum ab Hadriano I Carolo regi donatus*)⁵³ kojeg je 774. g. papa Hadrijan I. (772.–795.) bio darovao franačkom vladaru Karlu Velikom (768.–814.).⁵⁴

Dovođenje pisma pape Inocenta u vezu sa Senijom Jacques Zeiller (1878.–1962.) je osporavao time što se po njegovu mišljenju radi o jedinom dokazu da je to mjesto bilo biskupsko sjedište.⁵⁵ Zeiller, međutim, nije znao za ranokršćanske sakralne objekte čije su tragove iznjedrila arheološka iskopavanja na mjestu gdje je podignuta senjska katedrala sv. Marije,⁵⁶ a posebice po “otočnom licu Senije” – Krku,⁵⁷ niti za Ivana – “prvog među senjskim biskupima” iz 743. g.⁵⁸

de Urbe pulsus, temeritatis tantae ductus est audacia, ut primum sibi inter eos vindicet locum. Sed ne ulterius debacchandi habeant facultatem, et animas simplicium ac rusticorum secum in gehennam, cui destinati sunt, trahant, actum est adversus eos a defensoribus Ecclesiae nostrae, quo eos possint expellere: ut qui Christum Deum ex Patris substantia ante saecula negant genitum, hi cum Judaeis, qui ejus deitatem negaverunt, et nunc usque negant, participium habeant damnationis. Tuum est, frater charissime, quae praecepta sunt, non segnius agere: ne plebem tibi creditam dissimulatione deperdas, et incipias Deo de perditis reddere rationem.

52 CIL III 3017: *L(ucio) Valerio / Agathopo / aug(ustali) huic ord(inis) / Seniensium / ornament(um) decur(ioni) / primo decrevit / Valeria Montana / coniugi opt(imo) / l(oco) d(ato) d(ecurionum) d(ecreto).*

53 Hartzheim 1759, str. 182: *Provin(ciae) Illyrii VII. Anastasius Thessalonicensis per Quintillum Episcopum Heraclensem. Sozon Philippensis, Maximinus Seniensis, Anopatus Thassutanus, Dardanius Barlaa, Nicolaus Strobiensis, Eusebius Deberotanus (Deverotanus).*

54 Črnčić 1867, str. 32–33.

55 Zeiller 1918, str. 145–146; Зелер 2005, str. 154–155, 534.

56 Glavičić 1982, str. 73–77; Glavičić 1993, str. 95, 97–98; Starac 1999, str. 71–88.

57 Starac 1999, str. 85.

58 Kraljić 1971, str. 287–288: *Segniensis Episcopatus fundatione antiquissimum esse, vel ipsa Joannis, in hac seria primi, autoritas innuit. Temporum artem frequens illis saeviens injuria tum originem illius, cum plurimorum nomina Episcoporum obliteravit. Quorum vero in publicis*

Uz vrlo jasnu ogradu (“Le doute subsiste néanmoins, car on peut toujours opposer la suscription *Seniensi* à ces arguments, qui ne sont point apodictiques”),⁵⁹ Laurencija je smatrao biskupom Sirmija (*Sirmium*), jer da ga se u nekim kodeksima oslovljava simienskim biskupom (*Symiensi*). U “Latinskoj patrologiji” na koju se pozvao,⁶⁰ uz apelativ *Seniensis* navedeni su i *Siniensis* te *Symensis*⁶¹ – koje nije nimalo lakše povezati sa Sirmijem negoli *Seniensis* sa *Senijom*. Zeiller je smatrao da u prilog Sirmija govori i to što je Fotinovih pristaša početkom 5. st. još uvijek bilo na njegovom području.⁶²

Prezentirajući rezultate istraživanja povijesti Rimske crkve tijekom prvih pet stoljeća njezina postojanja, Charles Pietri (1932.–1991.) je i Laurencija uvrstio među biskupe talijanske Siene (*episcopus Seniensis*, Saena / Sena = Siena).⁶³ Tome u prilog naveo je i izgon Fotinovih pristaša iz Rima s njihovim vođom Markom (*Marcus*), koji su se nakon toga obreli po ruralnim dijelovima (“ils s'étaient établis dans des propriétés rurales pour tenir leur conventicule”)⁶⁴ Laurencijeve dijeceze (“sur les conventicules organisés dans le territoire de sa pastorale”).⁶⁵ Izgon Fotinovih pristaša iz Rima ništa ne govori ni u prilog Siene niti protiv Seniji, jer su oni u ta mjesta mogli dospjeti jednako tako kao što su i u Rim prispjeli iz panonskog Sirmija. Premda se to neargumentirano osporava, u prilog Senije govori i Tacitov atribut (*Seniensis*)⁶⁶ (“the normal adjective for Liburnian Senia”⁶⁷), potpuno identičan Laurencijevom naslovu iz pisma pape Inocenta i nazivu njezinih stanovnika sa spomenutog ranocarskog natpisa iz Senja (*Senienses*).⁶⁸ Pietri je u

prilog Sieni posegnuo i za djelom Francesca Lanzoni-ja (1862.–1929.) o talijanskim dijecezama, u kojem se najprije konstatira da se pismo pape Inocenta može odnositi na Sirmij, Signiju u Laciju ili Sisciju u Iliriku, a ne i na Seniju u Dalmaciji, za koju se čini da nikada nije imala biskupa.⁶⁹ Na drugome mjestu istog djela konstatira se da je Laurencije možda ipak bio biskup u Iliriku (“... un Laurentius ... ‘episcopus seniensis’, probabilmente dell’Illirico...”).⁷⁰ Od spomenutih mjesta Ilirika Laurencijevom biskupskom naslovu fonološki je najbliža podvelebitska Senija. U njezinom osporavanju Pietri je posegnuo i za Zeillerom,⁷¹ koji, kao što je vidljivo, ništa nije dokazao ni protiv tog mjesta niti u prilog Sieni. Pietrijevo mišljenje prihvatio je Bratož,⁷² koji je Laurencija prethodno (sa zadržkom) smatrao senijskim biskupom (Senia?).⁷³

Temeljem naslova kojim je oslovljen u pismu pape Inocenta (*Laurentio episcopo Seniensi*),⁷⁴ Laurencija se sasvim opravdano može smatrati biskupom podvelebitske Senije, kao što je, uostalom, još 1845. g. rečeno i u “Latinskoj Patrologiji”.⁷⁵ S obzirom na činjenicu da se radilo o najznačajnijem sjevernojadranskom naselju s izvrsnom lukom (“an excellent harbour”⁷⁶) kroz koje je prolazila magistralna cesta Akvileja – Konstantinopol i koje je također magistralnom cestom bilo povezano i s panonskom Siscijom i u kojem su registrirani ostaci ranokršćanskih objekata, u prilog Sieni nimalo ne doprinosi ni Pietrijevo diskreditiranje istočnojadranske Senije (“Iobscure Senia”).⁷⁷ Nema jasnih dokaza da je Fotinovih pristaša, protiv kojih je papa Inocent i uputio pismo biskupu Laurenciju, bilo na području Senije kao što ih nema ni za talijansku Sienu. Znakovito je, međutim, da su na području Senije

Instrumentis, Bullis Pontificiis, Regum privilegiis, et apud sui aevi authores memoriam reperi, eos in Chronologiam reducere libuit. 743. Joannes Episcopus Segni: in Sinodo, sub Zacharia Papa Romae celebrata, primum locum habuit. C. Baron: Annal: Eccles: T. g. H. cod. fol 114. lit. C § 34.

59 Zeiller 1918, str. 146; Зелер 2005, str. 155: “Сумња, успркос свему, остаје, јер натпис *Seniensi* увек може да се супротстави овим тврдњама, које нису доказане.”

60 Zeiller 1918, str. 146, bilj. 2.

61 *Patrologia Latina*, str. 20, col. 608, bilj. e: “In aliquot mss., *Siniensi*. Apud Merl., *Symensi*”.

62 Zeiller 1918, str. 145–146; Зелер 2005, str. 154–155, 534.

63 Pietri 1976, str. 919–920; Pietri 2000, str. 1236.

64 Pietri 1976, str. 919.

65 Pietri 2000, str. 1391.

66 Tacitus 1998, IV, 45, pag. 83: *Manlius Patruitus senator pulsatum se in colonia Seniensi coetu multitudinis et iussu magistratuum querebatur.*

67 Wilkes 1969, str. 200.

68 CIL III 3017.

69 Pietri 1976, str. 920, bilj. 3: “Lanzoni, *Diocesi d’Italia*, 1, p. 566”: “o a Senia di Dalmazia, che non pare abbia mai avuto vescovo (una lettera d’Innocenzo I ‘Laurentio seniensi’ [J–L, 318] non si riferisce a Senia ma forse a Sirmium) o a Signia del Lazio (oggi Segni); o a Siscia, città dell’ Illirico.”

70 Lanzoni 1927, str. 380.

71 Pietri 1976, str. 919.

72 Bratož 2007, str. 266, bilj. 77: “Innocentius, Epist. 41 (PL 20, 607–608). V pismu, čigar naslovnik je bil *Laurentius episcopus Seniensis* (Siena in Etruriji in ne *Sirmium*, *Siscia* ali *Senia* v severni Dalmaciji”.

73 Bratož 1986, str. 390; Bratož 1987, str. 194.

74 Jaffé 1885, str. 48, 318 (115).

75 *Patrologiae latinae tomus 20, col. 608, bilj. d: Immo si ad Seniensem in Croatia, seu, ut olim vocabant, in Liburnia, non ad Senensem in Hetruria episcopum haec epistola scripta est...*

76 Wilkes 1969, str. 200.

77 Pietri 1976, str. 919.

registrirana razaranja i palež nastali tijekom 4., odnosno 5. st., koji se pripisuju “seobi naroda”,⁷⁸ odnosno Zapadnim Gotima.⁷⁹ No, ako su prognani Fotinovi pristaše prispjeli na područje Senije, iz koje je papa od biskupa Laurencija također tražio njihov izgon, nije neopravdano pretpostaviti da su se ta pustošenja mogla zbiti i u kontekstu tih događanja.

III. Jurisdikcija

Akti Salonitanskih metropolitanskih sabora iz 530. i 533. g. na kvarnerskom otočju spominju samo Arbensku biskupiju (*sancta ecclesia Arbensis*) čije je sjedište bilo u Rabu (*Arba*) na istoimenom otoku. Kako ovom otoku gravitira i u antici slabo naseljeno podvelebitsko područje (*Ortopla, Vegia*) te nešto napučeniji sjeverozapadni dio otoka Paga, gdje su također registrirani ranokršćanski objekti,⁸⁰ opravdano je zaključiti da su pod jurisdikcijom arbenškog biskupa, osim ranokršćanskih općina spomenutog područja, bile i one s otokâ Cresa (*Crexi*) i Lošinja (*Pullaria*). Takav se zaključak nameće i iz toga što ne samo da akti spomenutih sabora nego ni druga relevantna vrela na kvarnerskom otočju ne spominju drugih biskupskih sjedišta.⁸¹ U sastavu Senijske biskupije – kojoj je pripadao i prezbiter Vital, osim ranokršćanskih općina senjskog i vinodolskog područja, bile su i one sa otoka Krka. Bez njih, s obzirom na činjenicu da ni senjsko kontinentalno zaleđe nije bilo osobito napučeno, uspostava ove dijeceze ne bi imala smisla. Uzevši u obzir upućenost Senije na otok Krk i obrnuto,⁸² razumljivo je da je senijsko pučanstvo sa svojim klerom i biskupom u vrijeme pogibli utočište nalazilo na Krku, prvenstveno u kasnoantičkom naselju u Maloj luci – Bosaru gdje su registrirani ostaci triju ranokršćanskih bazilika (među kojima i jedne s baptisterijem), kojeg je štutila utvrda Korintija na Sokolu – unutar koje se također nalazila jedna ranokršćanska bazilika.⁸³ Ranokršćanski sakralni objekti potvrđeni su i u gradu Krku⁸⁴ – središtu “presjajne kuriktanske općine” (*splendidissimae civitatis Curictarum*),⁸⁵ gdje je nad temeljima trobrodne ranokršćanske bazilike iz 5. st. tijekom 12. st. podignuta katedrala Uznesenja Mariji-

na.⁸⁶ Kvarnerski su otoci tijekom bizantske vlasti – koja je potrajala do 12. st., politički bili odvojeni od svoga kontinentalnog zaleđa koje se našlo pod slavenskom, odnosno vlašću hrvatskih narodnih vladara.⁸⁷ U tim se okolnostima zbililo i razdvajanje Senijske biskupije na otočni dio sa središtem u gradu Krku i kontinentalni čije je sjedište i dalje ostalo u Seniji. “Gradeška kronika” (*Chronicon Gradense*), koja spominje i Rapsku biskupiju (*Avoriciensis / Avonciensis ecclesia*),⁸⁸ uspostavu Krčke (*episcopatus in Vegla*), Osorske (*episcopatus in Apsaro*) i istrijanske Pičanske biskupije (*episcopus in Pathena*) stavlja u kontekst održavanja provincijalne sinode u Gradežu 579. g., odnosno 585. g.⁸⁹ i pripisuje gradeškom patrijarhu Eliji (*Helias episcopus sanctae novae Aquilegiensis ecclesiae*).⁹⁰ Premda se to vrelo smatra falsifikatom nastalim početkom 8. st.,⁹¹ u njemu se s pravom prepoznaje stvarno stanje crkvenih prilika koje su na spomenutoj sinodi samo formalizirane.⁹² Tome u prilog govori i sudjelovanje osorskog biskupa Lovre (*Laurentius episcopus sanctae Apsaretianensium / Apsetianensium / Absartianensis / Apsetianorum ecclesiae*)⁹³ i rapskog biskupa Ursa (*Ursus episcopus Avaritianensium / Hibaritensium / Avaritianensium / Baritianorum ecclesiae*)⁹⁴ 787. g. u radu Sedmoga nicejskoga ekumenskoga koncila kao i splitskog Ivana (*Ioannes episcopus sanctae Salonentianae / Salonentiae / Saluntianensis ecclesiae*)⁹⁵ te kotorskog Ivana (*Ioannes episcopus Decateron*).⁹⁶ Kako kontinentalni dijelovi nekadašnje Tarsatičke Liburnije nisu bili pod bizantskom vlašću,⁹⁷ ne treba se čuditi pojavi i senjskog biskupa (*Segniensis*

78 Glavičić 1993, str. 98; Glavičić 1994, str. 56.

79 Glavičić, 1994, str. 56; Glavičić 1993, str. 98.

80 Jurković 1988, str. 123–125; Škunca 1988, str. 26; Regan, Nadilo 2009c, str. 761–767.

81 Margetić 1988, str. 4.

82 Zaninović 1988, str. 11.

83 Brusić 1988, str. 112–113; Starac 1999, str. 86; Regan, Nadilo 2009A, str. 1080–1083.

84 Regan, Nadilo 2009B, str. 1175–1185.

85 CIL III 3126; Starac 2000, str. 81.

86 Mohorovčić 1988, str. 18; Starac 1999, str. 84.

87 Margetić 1988, str. 11–13.

88 Monticolo 1890, str. 49, 25; Kos 1902, str. 96, Št. 85.

89 Klaić 1901, str. 78.

90 Rački 1877, str. 235–236, doc. 8; Monticolo 1890, str. 43, 1–10; Kos 1902, str. 100, Št. 86; Prema: CSEA XII/2, 290, pag. 182: “*tunc Helias, egregius patriarcha, cum omni illa multitudine episcoporum ac cleri et populi collaudatione ordinavit sedecim episcopatus inter Forogulensium nec non et Histriae sive Dalmatiae partes, videlicet in Vegla, in Apsaro, in Pathena.*”

91 Kos 1902, str. 100.

92 Šišić 1925, str. 286, bilj. 43.

93 Mansi 1960, vol. 13, col. 141, 142; 367, 368, 387, 388 724, 732; Darrouzès 1975, pag. 63, nr. 76 E, nr. 77 D, pag. 64, nr. 108 F; Katičić 1993, str. 32–33.

94 Mansi 1960, vol. 13, col. 141, 142, 367, 368, 387, 388, 732; Darrouzès 1975, pag. 63, nr. 71 E, nr. 72 D; Katičić 1993, str. 31–32.

95 Mansi 1960, vol. 13, col. 139, 140; 366, 368; 387, 388, 723, 732; Darrouzès 1975, pag. 64, nr. 106 F; Katičić 1993, str. 28–31.

96 Mansi 1960, vol. 13, col. 373, 374; Katičić 1993, str. 34.

97 Margetić 1988, str. 11–13.

episcopatus) u 8. st.⁹⁸ Taj je crkveni prvak dokaz da je crkvena vlast funkcionirala i u onom dijelu Senijske biskupije koji nije bio pod bizantskom vlašću. Razumljivo je da mu je sjedište bilo u mjestu u kojem se nalazilo i u vrijeme osnutka njegove dijeceze – u Seniji (Senju), gdje je i romanička katedrala podignuta nad ostacima ranokršćanske bazilike a vjerojatno naslijeđen i prvotni antički titular.⁹⁹ Nije jasno kad se zbilja razdioba Senijske biskupije. No, ako je krčkim biskupom bio Andreas (*Andreas episcopus sanctae ecclesiae Veientanae provinciae Istriae / Ἀδρέας ἐλάχιστος ἐπίσκοπος τῆς ἁγίας ἐκκλησίας Κελαϊάνης ἐπαρχίας Ἰστρίας*) koji se spominje kao sudionik rimske biskupske sinode održane 680. g. na poziv pape Agatona (678.–681.),¹⁰⁰ onda se to zbilja prije 743. g. kad se spominje Ivan – “prvi među senjskim biskupima” (*ipsa Joannis, in hac seria primi Segniensis episcopatus*).¹⁰¹

Zaključak

Sarnienska biskupija poznata je samo po prezbiteru Vitalu, posljednjem potpisniku akata Salonitanskog metropolitanskog sabora iz 530. g. Osim njega nije poznat nijedan drugi svećenik niti biskup ove dijeceze, kojoj spomena nema ni u kakvom drugom vrelu. Stoga nije neopravdano zaključiti da Sarnienska biskupija (*Sarniensis / Sarnitesis ecclesia*) nije ni postojala. Vital je pripadao ranokršćanskoj dijecezi čije postojanje nije sporno, odnosno kojoj dokaz postojanja nije samo njegov spomen. Za ovom dijecezom nije opravdano tragati na mjestu putne postaje *Sarute* s rimske ceste *Salona – Servitium*, odnosno putne postaje *Sarnade* sa ceste *Sirmium – Salona* niti *Servitiuma* – putne postaje i luke na rijeci Savi. U mjestima gdje se ove putne

postaje lociraju nije pronađen nikakav ranokršćanski sakralni objekt. Vitalovu se dijecezu, koju je on 530. g. zastupao na Salonitanskome metropolitanskom saboru, treba poistovjetiti s podvelebitskom Senijom, čije je ime iskrivljeno kopiranjem saborskih akata tijekom srednjeg vijeka. Vital je u kodeksu “*Historia Salonitana Maior*” oslovljen sarnienskim svećenikom (*presbiter Sarniensis ecclesiae*), naslovom nastalim zamjenom samoglasnika *e* diftongom *ae* te njegovim preoblikovanjem u vrlo blisku kurzivnu slovnu kombinaciju *ar* (*Seniensis* > *Saeniensis* > *Sarniensis*). U najznačajnijem lučkom i trgovačkom središtu sjeverne Dalmacije – Seniji, postojanje ranokršćanskih sakralnih objekata nije sporno. Brojni su potvrđeni i na otoku Krku – koji je također upućen na Seniju. Nema uvjerljivih argumenata kojima bi se osporila povezanost biskupa Laurencija i Senije. Prezbiter Vital je na Salonitanskom metropolitanskom saboru 530. g. zamjenjivao svojega, tj. senijskoga biskupa. Osim biskupâ, akte ovog sabora supotpisali su i salonitanski prezbiteri kao i neki drugi svećenici nedefinirane dijecezanske pripadnosti. Njihova nazočnost na ovom saboru uzrokovana je problemima s kojima se u to vrijeme Crkva u Dalmaciji susretala, a koji su se dobrim dijelom ticali upravo prezbiterâ. Nije jasno što se sa Senijskom biskupijom zbivalo 533. g., u vrijeme održavanja drugog Salonitanskog metropolitanskog sabora. No, nema sumnje da je propast antičke civilizacije preživjela na način da se u novonastalim političkim okolnostima razdijelila na otočni (bizantski) dio – sa središtem u gradu Krku (*episcopatus Veglensis*) i kontinentalni pod slavensko-hrvatskom vlašću – čije je središte i dalje bila Senija (*episcopatus Segni*). Potpis prezbitera Vitala na aktima Salonitanskog metropolitanskog sabora 530. g. dokaz je postojanja Senijske biskupije u vremenu između senijskog biskupa Laurencija 20-ih godina 5. st. i pojave “prvog među senjskim biskupima” Ivana 743. g.

98 Kraljić 1971, str. 287–288.

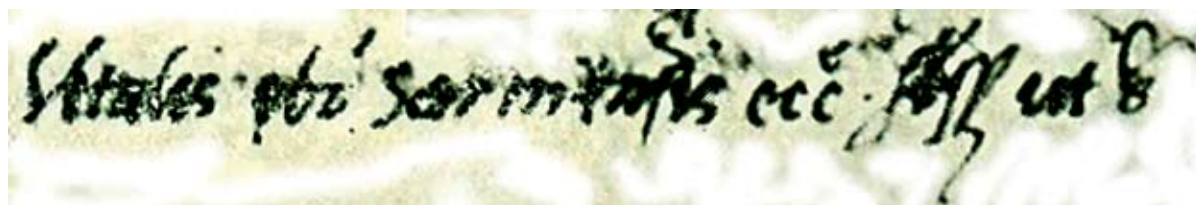
99 Starac 1999, str. 84.

100 Kos 1902, str. 231, Št. 186, bilj. 1.

101 Kraljić 1971, str. 287–288.

IV. Dosadašnja ubiciranja

naziv	ekvacija	ubiciranje	autori	godina
<i>Sarniensis ecclesia</i>			Farlati	1753.
<i>Sarsenterensis Ecclesia</i>			Batthyany	1785.
	Sarsentorum; chiesa di Mostar; sedi di Mostar	Mostar	Fabianich	1874.
<i>sarniensis ecclesia</i>			Kukuljević Sakcinski	1875.
<i>Sarniensis Ecclesia</i>			Alačević	1878.
<i>Sarniensis ecclesia</i>	<i>Sarnacle;</i> <i>Sarnade;</i> <i>Saniglo</i>	Donja Pecka (Mrkonjić-grad); izvor rijeke Sane	Tomaschek	1880.
<i>sarnitensis ecclesia</i>	<i>Sarute;</i> <i>Sarnite</i>		Rački	1894.
<i>Sarnitensis Ecclesia</i>			Alačević	1897.
<i>Sarnitensis</i>	<i>Sarnite;</i> <i>Sarnade;</i> <i>Sarniclo</i>	„u današnjoj Bosni“	Klaić	1912.
<i>Sarsenterensis ecclesia</i>			Šišić	1914.
<i>Sarnadi</i>		„u Bosni“	Draganović	1934.
<i>Sarniensis</i>	<i>Servitium</i>		Mayer	1957.
<i>sarniensis ecclesia</i>			Klaić	1967.
<i>sarnitensis ecclesia</i>			Klaić	1967.
<i>sarsenterensis ecclesia</i>			Klaić	1967.
<i>sarniensis ecclesia</i>			Gunjača	1973.
<i>eccl. Sarniensis</i>		„neidentificirana“; „problematisch ist die Lokalisierung“	Bratož Bratož	1986. 1987.
<i>sarniensis ecclesia</i>			Ivanišević	1994.
<i>Sarniensis ecclesia</i>	<i>Sarnade;</i> <i>Sa(r)niglon;</i> <i>parochia mun. Sarniensis</i>	Donja Pecka (Mrkonjić-grad)	Bojanovski Bojanovski	1980. 1988.
<i>ecclesia Sarniensis</i>		„non identifiée“	Chevalier	1995.
„episkop Sarnije“			Živković	2004.
<i>Sarniensis (?) ecclesia</i>			Dodig – Škegro	2008.

Sl. 5 Vitalis presbiter Sarniensis ecclesiae

LITERATURA

Alačević 1878

G. Alačević, *Delminium*. *Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata*, 1, 38–42.

Alföldy, Mócsy 1965

G. Alföldy, A. Mócsy, *Bevölkerung und Gesellschaft der Römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965.

Andelić 1980

T. Andelić, *Neki objekti kasnoantičke sakralne arhitekture u okolini Mostara*. Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka. Znanstveni skup Metković 4–7. X 1977., Split 1980, 257–266.

Andelić 1999a

T. Andelić, *Ranokršćanska dvojna bazilika (basilica geminata) u Žitomislićima kod Mostara*, Mostar 1999.

Andelić 1999b

T. Andelić, *Starokršćanska cimska bazilika u Mostaru*. *Altchristliche Cimer Basilika in Mostar*, Mostar 1999.

Bartulović 2007

Ž. Bartulović, *Neka pitanja iz povijesti Senja*. *Senjski zbornik*, 34, 265–296.

Basler 1991

Đ. Basler, *Arheološki spomenici kršćanstva u Bosni i Hercegovini do XV. stoljeća*. Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne. Radovi sa simpozija povodom 9 stoljeća spominjanja Bosanske biskupije /1089–1989/., Sarajevo 1991, 1–9.

Batthyany 1785

I. Batthyany, *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium*. Tomus primus, Albae Carolinae 1785.

Bogović, Nekić 2010

M. Bogović, D. Nekić, *Povodom 10. obljetnice uspostave Gospičko-senjske biskupije (2000.–2010.)*, Senj 2010.

Bojanovski 1980

I. Bojanovski, *Kasnoantički kaštel u Gornjim Vrbljanima na Sani*. *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, 34 (1979.) 1980, 105–126.

Bojanovski 1988A

I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. – Sarajevo 1988.

Bojanovski 1988B

I. Bojanovski, *Sardeati*. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom 1, 161.

Bratož 1986

R. Bratož, *Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja*. *Zgodovinski časopis / Historical review* 40/4, 363–395.

Bratož 1987

R. Bratož, *Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkanprovinzen (4. bis 6. Jahrhundert)*. *Miscellanea Bulgarica* 5, 149–196.

Bratož 2007

R. Bratož, *Izseljevanje prebivalstva iz Zahodnega Ilirika v 5. in 6. stoletju*. Vojni ujetniki in begunci v pozni antiki. *Arhivistika, zgodovina, pravo*. Vilfanov spominski zbornik / *Gedenkschrift für Sergij Vilfan / Vilfan's memorial volume (Gradivo in razprave, 30)*. "Zgodovinski arhiv", Ljubljana 2007, 247–284.

Bratož 2009

R. Bratož, *Eine Region im Wandel – Der West- und Mittelbalkanraum in spätantiken und mittelalterlichen Chroniken*. *Jenseits der Grenzen. Beiträge zur spätantiken und frühmittelalterlichen Geschichtsschreibung*. *Millenium-Studien zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr. Millennium Studies in the Culture and History of the First Millenium C.E.*, Bd. 25. Herausgegeben von A. Goltz, H. Leppin, H. Schlang-Schöningh, "Walter der Gruyter", Berlin – New York 2009, 199–238.

Brusić 1988

Z. Brusić, *Kasnoantička utvrđenja na otocima Rbu i Krku*. *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju*. Znanstveni skup Krk, 24–27. IX. 1985, Zagreb 1988, 111–119.

Bulić, Bervaldi 1912

F. Bulić, J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice XI. v.)*. – Zagreb 1912.

Cambi 1976

N. Cambi, *Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali*. *Materijali XII. IX kongres arheologa Jugoslavije Zadar 1972.*, Zadar 1976, 239–282.

Cambi 1990

N. Cambi, *Dalmatie*. *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, Volume 1, A I, Cerf, 619–621.

Cambi 2001

N. Cambi, *Antika*, Zagreb 2002.

Chevalier 1995A

P. Chevalier, *Ecclesiae Dalmatiae. L'architecture paléochrétienne de la province romaine de Dalmatie (IVe–VIIe S.)*. [En dehors de la capitale, Salona]. Tome 1 – Catalogue, Rome–Split 1995.

Chevalier 1995B

P. Chevalier, *Ecclesiae Dalmatiae. L'architecture paléochrétienne de la province romaine de Dalmatie (IVe–VIIe S.)*. [En dehors de la capitale, Salona]. Tome 2 – Illustrations et conclusions, Rome–Split 1995.

CIL III

Corpus Inscriptionum Latinarum. Voluminis tertii pars prior. Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae editum, Berolini apud Georgium Reimerum, MDCCCLXXXIII.

CSEA XII/2

Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis XII/2. Chronica. Scrittori della Chiesa di Aquileia XII/2. Cronache. Georgius Fedalto et Aloisius Andreas Berto curaverunt. A cura di Giorgio Fedalto e Luigi Andrea Berto. CSEA – Aquileia MMIII. Città Nuova. Società per la conservazione della Basilica di Aquileia 2003.

Čače 1995

S. Čače, *Civitates Dalmatiae u "Kozmografiji" Anonima Ravenjanina*. The civitates Dalmatiae in the Cosmographia of the Anonymous Geographer of Ravenna, Zadar 1995.

Čremošnik 1988

I. Čremošnik, *Donja Pecka*. Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom 1, Sarajevo 1988, 143, br. 10.34.

Črnčić 1867

Najstarija poviest Krčkoj, Osorskoj, Rabskoj, Senjskoj i Krbavskoj biskupiji. Muka dra Ivana Črnčića kanonika u Slovinskom Svetom Jerolimu. U Rimu.

Darrouzès 1975

J. Darrouzès, *Listes épiscopales du concile de Nicee (787)*. Revue des études byzantines, 33, Paris 1975, 5–76.

Dodig, Škegro 2008

R. Dodig, A. Škegro, *Akti crkvenih sabora održanih 530. i 533. u Saloni*. – Povijesni prilozi / Historical Contributions 35, 9–23, Zagreb 2008.

Draganović 1934

K. Draganović, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas*. (Prilog uz istoimenu historijsko=statističku kartu), Zagreb 1934.

Fabianich 1874

D. Fabianich, *La Dalmazia ne' primi cinque secoli del cristianesimo*. Studii di Donato Fabianich dei Minori osservanti, Zara 1874.

Farlati 1753

D. Farlati, *Illyrici sacri tomus secundus*. Ecclesia Salonitana. A quarto saeculo aere christiana usque ad excidium Salonae. Accessere Vita Diocletiani Imperatoris, Acta Sanctorum ex ejus genere, Marmora Salonitana, Venetiis 1753.

Farlati 1769

D. Farlati, *Illyrici sacri tomus quartus*. Ecclesiae suffraganeae metropolis Spalatensis. Auctore Daniele Farlato presbytero Societatis Jesu, Venetiis, MDCC-LXIX.

Glavičić 1982

A. Glavičić, *Arheološki nalazi iz Senja i okolice*. Senjski zbornik, 9 (1981.–1982.) 63–91.

Glavičić 1993

M. Glavičić, *Prilozi proučavanju poleogeneze i urbanističkog razvoja Senije*. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Sveučilište u Splitu, 32 (19), 79–104.

Glavičić 1994

M. Glavičić, *Značenje Senije tijekom antike*. Senjski zbornik, 21, 41–58.

Glavičić 2002

M. Glavičić, *Kult Libera u antičkoj Seniji*. Senjski zbornik, 29, 5–28.

Goldstein 1992

I. Goldstein, *Bizant na Jadranu*. Bizant na Jadranu od Jugistinijana I. do Bazilija I, Zagreb 1992.

Gunjača 1973

S. Gunjača, *Ipravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*. Knjiga I. Izvori (analiza i kritika), Zagreb 1973.

Hartzheim 1759

Concilia Germaniae quae Celsissimi principis Joannis Mauriti, archi-episcopi Pragensis sumptu Cl. Joannes Fridericus Schannat magna ex parte primum collegit, dein P. Josephus Hartzheim S. J. ejusdem celsissimi impensis plurimum auxit, continuavit, notis, digressionibus criticis, charta, et dissertatione chorographicis illustravit. Tomus I. Coloniae Augustae Agrippinensium, MDCCLIX.

Itin. Ant.

Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum. Ex libris manu scriptis ediderunt G. Parthey et M. Pinder. Berolini, MDCCCXLVIII.

Ivanišević 1994

M. Ivanišević, *Povijesni izvori*, Salona Christiana, Split 1994, 105–195.

Jaffé 1885

Regesta Pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad animum post Christum natum MCXCVIII. Edidit Philippus Jaffé. Editionem secundam correctam et auctam auspiciis Gulielmi Wattenbach professoris berlinensis curaverunt S. Loewenfeld, F. Kaltenbrunner, P. Ewald. Tomus primus (a s. Petro ad a. MCXLIII), Lipsiae.

Jurković 1988

M. Jurković, *Prilog istraživanju predromanike na otocima gornjeg Jadrana*. Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju. Znanstveni skup Krk, 24–27. IX. 1985, Zagreb 1988, 121–128.

Katičić 1993

R. Katičić, *Imena dalmatinskih biskupija i njihovih biskupa u aktima ekumenskoga koncila u Niceji godine 787. Uz početke hrvatskih početaka*. Filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju, Split 1993, 25–35.

Klaić 1901

V. Klaić, *Krčki knezovi Frankapani I*, Zagreb.

Klaić 1912

V. Klaić, *Episcopatus Ludrensis u Dalmaciji (532)*. Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, 12, 314–315.

Клайћ 1967

Н. Клайћ, *Historia salonitana maior*, Београд 1967.

Kos 1902

Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Prva knjiga (l. 501–800). Zbral dr. Franc Kos c. kr. profesor, v Ljubljani.

Kraljić 1971

V. Kraljić, *Sumarni prikaz današnjeg stanja biskupskog i kaptolskog arhiva u Senju*. Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 16, 287–291.

Kukuljević Sakcinski 1874–1875

I. Kukuljević Sakcinski, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom, Zagreb.

Lanzoni 1927

Le diocesi d'Italia dalle origini al principio del secolo VII (an. 604). Studio critico di Mons. Francesco Lanzoni, Faenza.

Mandić 1957

D. Mandić (alias Dr. Nedjeljko Mandić), *Gdje je bilo sjelo biskupije sarsenterensis?* Dobri Pastir, 8, 65–68.

Mandić 1959

D. Mandić, *Ponovno o sjelu biskupije sarsenterensis*. Dobri pastir, 9, 71–77.

Mandić 1963A

D. Mandić, *Gdje je bilo sjelo biskupije Sarsiterensis?* Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti, Rim, 19–23.

Mandić 1963B

D. Mandić, *Ponovno o sjelu biskupije Sarsiterensis?* Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti, Rim, 24–31.

Mansi 1960, vol. 13

J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, vol. 2, Graz, Austria.

Margetić 1988

L. Margetić, *Noviji pogledi na stariju povijest Vinodola, Krka i Senja*. Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 9, 1–19.

Mayer 1957

A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*. Band I: Einleitung. Wörterbuch der illyrischen Sprachreste, Wien.

Migne 1849

J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus sive bibliotheca universalis, integra, uniformis, commoda, oeconomica, omnium ss. Patrum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum qui ab aevo apostolico ad Inocentium III tempora floruerunt*. Tomus 77: Sancti Gregorii Papae I cognomenta Magni, Opera omnia. Tomus tertius, Parisii.

Mohorovčić 1988

A. Mohorovčić, *Prilog poznavanju antičkog urbanog sloja grada Krka*. Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju. Znanstveni skup Krk, 24 27. IX. 1985, Zagreb, 17–21.

Monticolo 1890

Cronache veneziane antichissime pubblicate a cura di Giovanni Monticolo. Volume I. Istituto storico italiano. Fonti per la storia d'Italia, Roma.

Nekić 1997

D. Nekić, *Senjska biskupija u srednjem vijeku*. Senjski zbornik, 24, 31–48.

Novak 1918

G. Novak, *Topografija i etnografija Rimske provincije Dalmacije*. Suplemenat Bulletinu Dalmato god. XXX-VIII. 1915, Zagreb.

Opći šematizam 1975

Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji Cerkev v Jugoslaviji 1974, Zagreb.

Paškvalin 1988

V. Paškvalin, *Bosanska Gradiška*. Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom 2, Sarajevo, 47, br. 03.12.

Pietri 1976

Ch. Pietri, *Roma christiana*. Recherches sur l'Église de Rome, son organisation, sa politique, son idéologie de Miltiade à Sixte III (311–440), Roma.

Pietri 2000

Prosopographie chrétienne du bas-empire 2. Prosopographie de l'Italie chrétienne (313–604). Volume 2, L – Z. Sous la direction de Charles Pietri (†) et Luce Pietri par Janine Desmulliez, Christiane Fraisse-Coué, Élisabeth Paoli-Lafaye, Charles Pietri, Luce Pietri, Claire Sotinel, "École française de Rome", Rome.

Pliny

Pliny, *Natural History* Books 3–7, with an English Translation by H. Rackham. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts – London, England, 2006.

Puljić, Škegro 2006

I. Puljić, A. Škegro, *The Diocese of Sarsenterensis*. Arheološki vestnik, 57, 219–241.

Rački 1877

F. Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*. Collegit, digessit, explicuit Fr. Rački, Zagrabiae.

Rački 1894

F. Rački, *Thomas archidiaconus: Historia Salonitana*, Scriptorum, vol. 3, Zagreb.

Rav.

Ravennatis Anonymi Cosmographia et Gvidonis Geographica. Ex libris manu scriptis ediderunt M. Pinder et G. Parthey. Accedit Tabula, Berolini 1860.

Regan, Nadilo 2009A

K. Regan, B. Nadilo, *Stare crkve u jugoistočnom dijelu otoka Krka*. Građevinar: časopis Saveza građevinskih inženjera Zagreb, 61 (1009) 11, str. 1075–1087.

Regan, Nadilo 2009B

K. Regan, B. Nadilo, *Stare crkve u središnjem dijelu Krka*. Građevinar: časopis Saveza građevinskih inženjera Zagreb, 61 (1009) 12, str. 1175–1185.

Regan, Nadilo 2009C

K. Regan, B. Nadilo, *Starokršćanske i predromaničke crkve otoka Paga*. Građevinar: časopis Saveza građevinskih inženjera Zagreb, 61 (1009) 8, str. 757–767.

Skok 1929

P. Skok, *Iz mojega "Glossarium-a mediae et infimae latinitatis regni Chroatiae"*. Šišićev zbornik / Mélanges Šišić. Zbornik naučnih radova: Ferdi Šišiću povodom šezdesetogodišnjice života, 1869–1929, Zagreb, 47–52.

Sladović 1856

Pověsti biskupijah senjske i modruške ili krbavske. Trudom Manoila Sladovića, Trst.

Starac 1999

R. Starac, *Rezultati prve faze arheoloških sondiranja na trgu Cimiter u Senju*. Senjski zbornik, 26, 71–88.

Starac 2000

A. Starac, *Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji*. Društveno i pravno uređenje prema literarnoj, natpisnoj i arheološkoj građi. Liburnija II, Pula.

Šiljeg 2008

B. Šiljeg, *Arheološko istraživanje lokaliteta Mala luka i Baška na Krku*. Anali Instituta za arheologiju, 4, 84–87.

Šišić 1914

F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb.

Šišić 1925

F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb.

Škegro 2005

A. Škegro, *The Bestoen bishopric in the light prior research*. Arheološki vestnik, 56, 369–389.

Škegro 2007

A. Škegro, *The Diocese of Ludrum (Ecclesia Ludroensis)*. Povijesni prilozi, 32, 9–24.

Škegro 2008

A. Škegro, *The Diocese of Muccurum (Ecclesia Muccurritana) in Dalmatia*. Arheološki vestnik, 59, 291–303.

Škunca 1988

A. Škunca, *Pregled antike otoka Paga*. Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju. Znanstveni skup Krk, 24–27. IX. 1985, Zagreb, 23–28.

Tacitus 1998

Tacitus: *The Histories*, Books IV–V, with an English Translation by Clifford H. Moore. The Annals Books I–III, with an English Translation by John Jackson. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts – London, England.

Tomaschek 1880

W. Tomaschek, *Die Vor-Slawische Topographie der Bosna, Herzegowina, Crna-Gora und der angrenzenden Gebiete*. Separatdruck aus den Mittheilungen der K. K. Geographischen Gesellschaft, Wien.

Vittinghoff 1977

F. Vittinghoff, *Zur römischen Municipalisierung des Lateinischen Donau-Balkanraumes*. Metodische Bemerkungen. Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung. II. Principat. Bd. 6. New York – Berlin, 3–51.

Wilkes 1969

J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London.

Zaninović 1988

M. Zaninović, *Naselje i teritorij u antici Hrvatskoga primorja*. Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju. Znanstveni skup Krk, 24–27. IX. 1985, Zagreb, 9–16.

Zeiller 1918

Les origines chrétiennes dans les provinces Danubiennes de l'Empire Romain, par Jacques Zeiller, Paris.

Зелер 2005

Ж. Зелер, *Почеци хришћанства на Балкану*, Превела с француског Корнелија Никчевић, Подгорица.

Живковић 2004

Т. Живковић, *Црквена организација у српским земљама (Рани средњи век)* Београд.

Die Diözese von Sarniensis (*Sarniensis Ecclesia*)

Schlüsselwörter: römische Provinz Dalmatien, Diözese von Sarniensis (*Sarniensis ecclesia*), der Presbyter Vitalis (*Vitalis presbyter*), Bistum von Senj (*Ecclesia Seniensis*), Bistum von Krk (*Dioecesis Veglensis*)

Die Diözese von Sarniensis (*Sarniensis ecclesia*) ist lediglich durch den Priester Vitalis (*Vitalis presbyter*) bekannt. Vitalis war der letzte Unterzeichner der Akten der in Salona am 15. Juli 530 abgehaltenen Synode der Erzbischöfe unter Vorsitz des salonitanischen Erzbischofs Honorius II (528–547). In der unter dem Namen “*Historia Salonitana Maior*” bekannten Schrift, dessen älteste Handschrift– jene aus der Kongregation zur Verbreitung des Glaubens (*Congregatio de propaganda Fide*)– dem Kulturkreis des Bischofs von Krbava–Modruš Simon Benja, genannt Kožičić (1460–1536), zugeschrieben wird, ist die Diözese in der zuvor genannten Form niedergeschrieben. Im Grunde genommen handelt es sich hierbei um das Bistum von Senj (*Seniensis ecclesia*), dessen Appellativ mit dem Diphthong *ae* (*Saeniensis*) vermerkt ist. Dieser Diphthong wurde im Laufe der Abschriften im Mittelalter in die sehr ähnliche kursive Buchstaben-

kombination *ar* umgeformt. Auf diese Weise entstand ein neues kirchliches Subjekt– die Diözese Sarniensis, wodurch Vitalis Beziehung mit seinem echten Bistum unterbrochen wurde. Einige Autoren widmeten sich nur beiläufig dem Thema des Bistums von Sarniensis und brachten es in Verbindung mit der Reisestation Sarute auf dem Hauptverkehrweg *Salona– Servitium*, der auf der “*Tabula Peutingeriana*” eingezeichnet ist, bzw. der Station *Sarnade* auf dem Hauptverkehrsweg *Sirmium– Salona*, der im *Itinerarium Antonini* eingezeichnet ist. Diese Station wird, wie auch die Diözese von Vitalis, nach Donja Pecka bei Mrkonjić Grad in Westbosnien gelegt, auch wenn es dort keinerlei Spuren eines frühchristlichen sakralen Bauwerks gibt. Außer Vitalis ist kein weiterer Priester noch ein Bischof aus Sarniensis bekannt. Das Bistum von Senj existierte sowohl vor als auch nach der oben angeführten Metropoliten Versammlung.

